

In memoriam

RUDOLF BOEHM (1927–2019)

Jacques De Visscher

Op 21 november 2013 gaf Rudolf Boehm over Marx zijn ‘laatste lezing’, zo werd in een rondschrijven aangekondigd. Een lezing was het niet, want Boehm, gehinderd door een heel slecht zicht, kon nog nauwelijks iets lezen. Hij gaf bijgevolg een uiteenzetting, een goed voorbereide voordracht van meer dan een uur over wat hij bij het denken en schrijven van Karl Marx zelf denkt, ingaand op de vraag ‘wat hebben we vandaag aan de inzichten van de auteur van *Das Kapital*?’ Veel nieuws was niet te horen, maar daar ging het mij niet om, integendeel. Ik kwam luisteren naar wat Boehm ons wist te bieden: een vertolking van een bekend stuk, zoals we naar een bekend muziekstuk kunnen luisteren, waarin veeleer de vertolking dan de neergeschreven compositie ons interesseert. In die zin besprak Rudolf het historisch materialisme, de historische missie van het kapitalisme aan de hand van een citaat van Marx, verder over de theorie van de meerwaarde en tenslotte iets over de arbeidswaardeleer. Bij elk hoofdstuk liet hij zich leiden door twee vragen: 1) gaan wij met Marx akkoord? en 2) zijn de stellingen over het historisch materialisme, de missie van het kapitalisme volgens Marx, de theorie van de meerwaarde en de arbeidswaardeleer niet zeer betwifelbaar? Nogmaals, Boehm vertolkte dit alles als een muzikant die wist hoe en wat hij als een interpreet diende te doen. Ik kwam nu eenmaal en in de eerste plaats voor de uitvoerder en niet voor Marx of voor marxistische denkbeelden – die zijn mij al zo lang bekend. Bijgevolg was en ben ik nog steeds blij dat ik op deze uitvoering present was, want ik heb genoten van zijn meditatieve en zachtmoedige reflecties. Wellicht moeten we aan zulke uiteenzettingen denken als we het woord ‘filosofen’ in de mond nemen.

*

Rudolf Boehm kwam in 1967 aan de Gentse universiteit als hoogleraar in de Faculteit Letteren en Wijsbegeerte. Ik keek uit naar zijn komst, omdat hij in een sectie, doordrongen van een triomfalistisch, maar o zo eng neopositivisme, een ander geluid zou laten horen. Ingewijden kondigden dat zo aan. Komend uit het Leuvense Husserl Archief, had hij nu eenmaal de naam een fenomenoloog te zijn die naast zijn talrijke Husserl-uitgaven en Husserl-studies ook de vertaler is van het eerste deel van Heideggers *Sein und Zeit* (in het Frans) en van Merleau-Ponty’s *Phénoménologie de la perception* (in het Duits).

Het blijft mij een raadsel waarom men Boehm toen in Leuven liever kwijt

dan rijk was. Natuurlijk verdiende hij een hoogleraarschap, vanwege zijn grote eruditie, kennis van de wijsbegeerte van Aristoteles tot Merleau-Ponty en omdat hij reeds een indrukwekkende lijst van publicaties kon voorleggen. Nu goed. Weg uit Leuven betekende winst voor Gent.

Toen we Rudolf Boehms eerste colleges volgden, *Geschiedenis van de moderne wijsbegeerte*, waren we – en dus niet alleen ik – gedesorienteerd en onthutst. Zijn Nederlands was exotisch, gedragen door een zware Duitse tongval; ook waren er die ellenlange zinnen. Het was voor ons niet gemakkelijk. Niettemin was hij een echte filosoof, niet iemand die een syllabus had ingestudeerd of zoals nu zo vaak het geval is, iemand die bij een ‘power point’ presentatie in een halfduister auditorium toelichtingen gaf bij schema’s. We waren ondanks alles blij met die andere stem, vooral omdat hij getuigde van vertrouwdheid met de grote teksten.

Rudolf Boehm werd in Gent ook binnengehaald met het argument dat hij geen katholiek was, maar wel iemand van christelijke komaf, een protestant. Achteraf bleek hij echter daarin allesbehalve hardnekkig te zijn, maar veeleer iemand die zich op een wat ouderwetse manier atheïst noemde, weliswaar zonder de kinderachtige antiklerikale trekjes te vertonen die we bij talrijke afvallige katholieken aantreffen. Antichristelijk was hij echter wel. Hij wilde zich trouwens ook geen humanist noemen – ‘Ik ben een atheïst’ zei hij me ooit. Ik vond dit vreemd, want leninisme-stalinisme, hitlerisme en maoïsme zijn toch uitdrukkelijk atheïstische regimes, terwijl het kapitalisme dat impliciet is. Of was het alleen omdat hij niet veel wilde hebben van de christelijke mythologie in de godsdienstfenomenologische betekenis van het woord. Ouder geworden ontsnapte hij niet aan de melancholie van de cultuurchristen die, ‘natuurlijk’ niet-gelovig, toch esthetisch gehecht is aan de christelijke cultuurtraditie die voor zovele katholieken verworpen is tot de exotische eigenaardigheid van een ver land waarvan ze nauwelijks iets afweten of er onvolwassen voorstellingen van hebben. Boehm ergerde zich terecht aan de bestaande schaamteloze, ja, zelfs arrogante, demonstratieve of trotse onwetendheid.

*

In de rumoerige jaren 68/69 leerde ik Rudolf Boehm beter kennen in het kader van zijn kritiek op het universitaire leven. Hij formuleerde een kritiek op het zuivere weten, omwille van het weten, op het platoonse en aristotelische ideaal van de *theoria*. Dat thema sneed hij aan in een vraaggesprek dat ik publiceerde in het weekblad *De Nieuwe* (nr. 271, 6 juni 1969). Hij heeft deze thematiek in zijn uitvoerige publicaties steeds opnieuw verwerkt. Het was fascinerend om te vernemen hoe hardnekkig die kennisdrift en eigenlijk die nieuwsgierigheid het echte inzicht, onze subjectiviteit als onze ontvankelijkheid van en betrokkenheid op de wereldlijkheid en onze verantwoordelijkheid in de weg staan. Een ander hiermee verbonden thema was dat van de grondverhoudingen, het onderscheid

tussen noodzakelijke mogelijkheidsvoorwaarde en de voldoende grond. Ook dit thema opende perspectieven, zoals trouwens Boehms derde thema van de absolute prioriteit van het objectiviteitsbeginsel in de kennis van de werkelijkheid, waardoor ‘kennis voor mij als subject’ ondergeschikt werd gemaakt aan de kennis op zich. De samenhang van deze drie thema’s is voor Boehm de kern van de aberratie in de Europese wetenschappelijke cultuur en vormt kritisch het studieobject voor een praktische fenomenologie die de fenomenen wel ernstig neemt, een fenomenologie die zo behoedzaam mogelijk de ervaring beschrijft van wat in het bewustzijn gegeven is en voor ons ter zake is (en dus zonder de subjectiviteit in de koelkast te stoppen).

In zijn diagnose zag Boehm de samenhang van zijn drie thema’s in talrijke cultuuruitingen bevestigd, zodat hij soms deze drie verhalen met een haast missionaire gedrevenheid herhaalde. De kritische filosofische teneur primeerde altijd en zijn critici moesten telkens bekennen dat hij in zijn tussenkomsten in debatten en disputen zijn gehoor steeds opnieuw wist te verrassen met een aantal kritische, vaak, in de ruime zin van het woord, sceptische formuleringen die, onderliggend, van een werkzaam denken getuigden. Zo herinner ik mij zijn korte toespraak bij de presentatie van het tweede huldeboek *Wat moet? En wat is nodig?* tijdens de Filosofiedag te Gent (28 april 2018). Nadat de jubilaris het boek in handen kreeg hield hij, na moeizaam uit zijn rolstoel te zijn opgestaan, voor een voor hem donkere zaal, een korte maar krachtige toespraak, waarmee hij onhandige speculaties van andere sprekers, die het hadden over de reddende kracht van de filosofie (nog zo’n afgezaagd thema), in de schaduw zette. Hij kreeg terecht een staande ovatie. Filosofie redt de wereld niet, maar stelt vragen en tracht vooral de goede vragen te stellen, vragen waaraan we iets hebben om onze verantwoordelijkheid beter te leren kennen.

Boehm stelde inderdaad dat filosofie kritiek is, natuurlijk niet te verwarren met het luidruchtig maken van verwijten. De stelling lijkt aantrekkelijk en gemakkelijk over te nemen. Maar, moet filosofie altijd kritiek zijn? Blijft aan de basis niet steeds de onbevangen verwondering die in de reflectie kritisch kán zijn in het perspectief van een verheldering van onze existentie, niet alleen voor ons eigen zelf, maar voor elkeen die wil houden van de werkelijkheid van het intellectuele en sensibele begrijpen en verstaan? Is kritiek dan niet intermediair? Boehm confronteerde ons bovendien met een andere moeilijkheid. Wordt filosofie niet al te academisch en te esoterisch (in de populaire zin van het woord) als zij uitsluitend geleerd en specialistisch is, steeds de autoriteit van een grote filosoof (of van de faculteit) nodig heeft om op geldigheid aanspraak te kunnen maken? Boehm wees er ons op dat we eerst en vooral zelf dienden te filosoferen, wars van het weten omwille van het weten en voorbij de vrijblijvendheid van de reproductie van opvattingen om die dan met elkaar scheikundig te vergelijken. Natuurlijk was hij niet de eerste om te wijzen op de zaakbetrokkenheid van het denken, een zaak die de zaak van de mens-in-de-wereld is, en niet van het academisme, maar hij maakte het ons als studenten en toekomstige promovendi

duidelijk, waarmee hij inging tegen een tendens die aan onze universiteit heerste.

*

Rudolf Boehm heeft veel gepubliceerd, vooral in het Duits, zijn moedertaal. Helaas verschenen zijn belangrijkste boeken in de peperdure Martinus Nijhoff-uitgaven, ver van een ruimer geïnteresseerd publiek. Het niveau van die fenomenologische vakpublicaties ligt beduidend hoger dan wat hij als polemische bijdragen in algemene (Nederlandstalige) tijdschriften en weekbladen plaatste – meestal economische en politieke commentaren die sterk aanleunden bij ‘een’ communisme. In dit verband herinner ik mij dat Walter Biemel (1918–2015) – in het Leuvense Husserl-Archief ook ooit een *compagnon de route* – tijdens een driedaags bezoek aan Gent (1985) daarover zijn hoofd schudde.¹

Een en ander valt natuurlijk te begrijpen. Als jongen was hij soldaat aan het Russische front; hij groeide op in Oost-Duitsland onder een regime dat een einde stelde aan de erfenis van het nazisme, maar een nieuw totalitarisme ontvouwde. Hij emigreerde in 1949 naar het Westen (Keulen) en kwam in 1952 in Leuven terecht. Hij bracht veel ervaringen met zich mee en wilde wellicht een politiek systeem dat, zonder het kapitalisme te omhelzen, zich toch distantieerde van de totalitaire regimes die hem – hoe kan het anders – bleven fascineren.

Hadden zijn politieke geschriften enige invloed? De meningen zijn verdeeld. Wat hadden sommigen onder ons niet graag met hem tijdens onze opleiding wijsgerige teksten gelezen, gewoon gelezen wat er stond. Wat hadden we eveneens graag met hem fenomenologische oefeningen gemaakt, gewoon aan de oppervlakte brengen van wat ter zake is en daarbij ‘alle’ implicaties in ons bewustzijn te voorschijn brengen zonder te vervallen in een of ander technisch jargon. Boehm kon dat, maar bracht dat nauwelijks in zijn colleges, omdat de tijden – eind de jaren zestig – daarvoor niet gunstig waren. Zulke colleges waren maatschappelijk ‘niet relevant, te burgerlijk’, heette dit bij een aantal strijdvaardige studenten.

*

Nu Rudolf Boehm gestorven is, ben ik mij nog sterker bewust dat hij een oude bekende is. Ja, voortaan zelfs in toenemende mate een *Ancêtre*. Hij heeft zich immers ingeschakeld in de reeks van filosofische voorgangers, gangmakers, stuurlied, voogden bij wie ik in het krijt sta. Het begrip *Ancêtre* komt uit de Franse cultuurantropologie. Overledenen verdienen die naam *Ancêtre* omdat ze al in hun aardse bestaan bemiddelden, oriënteerden, reguleerden, verboden, verbonden, vermaanden en waarschuwden. Naar onze *Ancêtres* wordt gevraagd als men wil weten bij wie we hebben gestudeerd, wie onze promotors waren, wie onze eerste publicaties hebben begeleid, wie ons heeft geïnspireerd. Als filosofen zijn we ‘niemand’ zonder *Ancêtres*, zijn we slechts amateuristische individuen, eenzame

dolende lieden in de woestijn. In sommige Afrikaanse beschavingen is (was) men vogelvrij als men als buitenstaander niet kon vertellen tot welke traditie men behoorde en wie de *Ancêtres* zijn. Behoren we tot de gemeenschap der filosofen, *Ancêtres* hebben we – of we dat nu willen of niet. Het besef dat – in het algemeen – zulke gidsen er *zijn*, ontwikkelt zich traag in onze levensloop. Als mosterdzaadjes zitten ze in ons hoofd, ons lijf, ons werk, in de begrippen en woorden van onze taal. Ze verdwijnen nooit, want we zijn afstammelingen.

Vertonen de gidsen in hun aardse bestaan soms allerlei al te persoonlijke eigenaardigheden, door hun sterven raken ze, ook voor ons, traag maar zeker gezuiverd van hun ijdelheid, van het menselijke-al-te-menselijke – althans als wij, vrij van ressentiment, het kleine-al-te-kleine vergeten en aanvaarden dat zulke *Ancêtres* niet meer van deze wereld zijn. Ze bevolken immers de ‘hemelse sferen’; ‘van daaruit’ herinneren ze ons aan het Ware. Tot op zekere hoogte fungeren de *Ancêtres* als de Heiligen in het Roomse en Byzantijnse christendom die ondanks alles (dus ook ondanks hun meningen) voorbeelden zijn in de toewijding, in de begeleiding van de spirituele en wijsgerige inworteling en verankering. Natuurlijk herinneren de *Ancêtres* ons – overigens terecht – aan onze kwetsbaarheid en aan het feit dat we als enkeling geenszins onszelf absoluut toebehoren. Luisteren we in dit perspectief naar onze ‘filosofische’ *Ancêtres*, dan gaat het niet zozeer om hun denkbeelden en geleerdheid, wel om hun vooruitziendheid, om de ware consequenties en implicaties van hun gedragen inzichten, die geschiedenis maken omdat wij ze in overweging blijven nemen.

De goede herinnering aan de *Ancêtres* zet ons uiteindelijk aan ze in hun authenticiteit na te volgen. Op onze beurt onthalen we immers nieuwkomers die we aanvaarden en begeleiden in hun verankering, onder meer in de (filosofische) gemeenschap, in het goede onderwijs en de *cultura animi*. Zijn we onbevangen schatplichtig aan voorgangers, dan gaat het bijgevolg niet om die voorgangers zelf, om hun aardse eer en glorie, maar om wat ze spiritueel betekenen als erflaters voor de geschiedenis, voor hun erfgenamen. We zijn dus afstammelingen met een missie.

Aspirant *Ancêtres* beoefenden al in hun aardse leven de gerechtvaardigde toorn, ze doen pogingen om discipelen op het recht pad te houden en hen op hun plaats te wijzen, soms met één brutaal woord. Zulke verhoudingen – Rudolf Boehm vormt hierin geen uitzondering – zijn dus ook niet altijd gemakkelijk. Botsen is onvermijdelijk, maar uiteindelijk geen reden tot wrok, integendeel. Wie Rudolf Boehm goed gekend heeft, mag blij zijn en dankbaar voor de kansen die de onderhouden contacten bleven bieden. Er is geen filosofie zonder vriendschap. Er is bovendien geen filosofie zonder hoffelijkheid in de pedagogische verhoudingen. Zo mocht ook ik bij hem, professor Boehm, exemplarisch leren naar aanleiding van het ‘examineren’. Voor hem waren tentamens vernieuwde kansen voor de student om te laten horen wat hij/zij heeft begrepen en om bij die gelegenheid nog verdere vragen te stellen. Nooit kon men er Boehm op betrappen dat hij de ondervraagde in de eerste plaats (ook niet in de tweede) wilde betrappen

op ‘gebrek aan kennis’ of lacunes bij het instuderen of schrijven van een scriptie of proefschrift. Zoiets vond hij goedkoop, zelfs enigszins sadistisch. Daartegenover stond zijn beschikbaarheid en generositeit, zijn bereidwilligheid om mee te delen, niet om voor zich te houden of te pochen. Nogmaals: Rudolf Boehm blijft overdragen, er zijn redenen om erkentelijk te zijn.

1 Boehms publicaties in De Uil van Minerva zijn: (UvM 1–1 en 3, 1984), (UvM 4–1, 1987), (UvM 23–3, 2010), (UvM 25–1 en 2, 2012), (UvM 27–1, 2014), (UvM 30–4, 2017), (UvM 32–1, 2 en 4, 2019)